

ДІАЛОГ ЯК ЧИННИК ДЕТЕРМІНАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ

О. Є. Васківська,

аспірантка Інституту педагогіки НАПН України

У статті автор досліджує проблему діалогізму в контексті філософських праць М. Бахтіна. Діалог розглядається як чинник детермінації особистості і характеристика гуманітарного пізнання.

Ключові слова: *слово, діалогічні відносини, «Я» та «Інший».*

В статті автор досліджує проблему діалогізму в контексті філософських праць М. Бахтіна. Діалог розглядається як фактор детермінації особистості і характеристика гуманітарного пізнання.

Ключевые слова: *М. Бахтин, слово, диалогические отношения, «Я» и «Другой».*

The article examines the problem of dialogisms in the context of Bakhtin's philosophical works. Dialog is considered as a factor in the determination of an individual and the characteristics of human cognition.

Keywords: *word, dialogical relationship, «I» and «Other».*

Постановка проблеми. Проблема діалогу у той чи інший спосіб є актуальною у різних культурах на всіх етапах людського розвитку. Водночас, незважаючи на популярність діалогічної тематики, її активне обговорення у контексті різних наукових підходів, доводиться констатувати, що в сучасній науковій думці відсутнє універсальне бачення діалогу і визначення сутності.

При визначенні діалогу важливо врахувати, з одного боку, його відповідність установкам класичної античної філософської парадигми, за якою утвердилася традиція розуміння діалогу, і, з іншого, – характерні особливості діалогу, виявлені в дослідженнях сучасних вітчизняних і зарубіжних учених.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Осмислення проблем діалогу саме як практики культурного обміну, самовідчуття нашого часу (коли ставлення і зв'язки людей поміж собою і з Богом перестали розумітися як такі, що існують самі по собі, і почали помічатися, хоча б як розмови про їх нестачу, відсутність, неможливість) спричинили появу плідних досліджень специфіки діалогічних відносин.

У радянські часи до «діалогічного» підходу апелювали Г. Батіщев, М. Каган та ін. Так, на думку Г. Батіщева, необхідність діалогу і співтворчості у взаємодії людини і людини, людини і світу природно впливає з орієнтації на оптимум. В ідеалі вчинок постає як результат глибинного спілкування між самодостатніми цілими, які вільно взаємоприймаються.

Теоретичні засади діалогічної парадигми представлені сучасними російськими дослідниками Т. Колокольцевою, М. Рацом та ін. М. Рац розрізняє діалог у широкому, повсякденному сенсі слова (діалог–1) і у вузькому, або точному сенсі (діалог–2). Діалог–1 розуміється вченим як відтворювальна за нормами і така, що не потребує обмірковування діяльність. На противагу йому, діалог–2 виявляється унікальною і неповторною реалізацією розумової діяльності.

Значення діалогічного підходу як методу наукового пізнання набуває особливої актуальності також і серед сучасних українських учених. Тематиці розробки принципів діалогічного мислення в сучасній вітчизняній філософії присвячені праці Л. Владиченко, Н. Гринчишин, О. Котовської, Л. Озадовської та ін.

Важливими для уточнення сутності діалогу є виокремлені Л. Владиченко принципи діалогу: народження нового сенсу в позиціях суб'єктів діалогу; досягнення взаєморозуміння шляхом обміну сутнісними поняттями його учасників.

Як впливає із досліджень Н. Гринчишин, саме діалог сприяє утвердженню в суспільстві толерантності, розуміння й терпіння до поглядів і думок, які є протилежними за своєю суттю, вираженості в стосунках між людьми. Відтак, ключовими для діалогу є такі ознаки: подолання егоцентризму, утвердження відкритості і близькості між тими, хто спілкується, відповідальності.

На думку Л. Озадовської, цінність діалогу полягає в тому результаті, якого досягають суб'єкти. Діалог, як стверджує автор, це, передусім, спосіб або засіб досягнення цього результату. Результат є відмінною ознакою діалогу відносно звичного спілкування чи комунікації, які можуть здійснюватися заради самого факту спілкування. Кожен конкретний діалог має свою мету, а успішність його визначається рівнем її реалізації.

Зрозуміло, що з'ясування особливостей різновекторного тлумачення «діалогу» потребує подальшого спеціального дослідження.

Мета статті – зосередити увагу на розумінні діалогу, викладеному в працях М. Бахтіна, розглянути виокремлені науковцем поняття діалогічних ставлень між «Я» й «Іншим».

Виклад основного матеріалу. Предметом окремого наукового дослідження діалог і пов'язана з ним тематика стали лише на початку ХХ ст. Тож діалог розглядається не просто як реальна розмова двох учасників, а як поліфонія різних голосів, які існують у різні часи, що знайшло відображення в теоретичних роботах М. Бубера, М. Бахтіна, Е. Левінаса – представників «філософії діалогу». Вони, насамперед, наголошували на онтогносеологічному і суб'єктно-суб'єктному аспектах емпатії і внутрішній відповідальності «Я» у ставленні до «Іншого», на глибоко екзистенційному наближенні до істини через діалог із «Вічним Ти» [3, с. 85].

На відміну від М. Бубера і Е. Левінаса, відмова яких від монологічного принципу на користь діалогічного має релігійне обґрунтування, російський філософ М. Бахтін дає антропологічне пояснення діалогу: людина саме формується як людина, бо має абсолютну потребу в інших людях.

Діалогічні стосунки, за М. Бахтіним, – це майже універсальне явище, яке пронизує всю людську мову і всі вияви людського життя. Інші свідомості не можна споглядати, аналізувати, визначати як речі – з ними можна тільки діалогічно спілкуватися. Де починається свідомість, там починається й діалог, наголошує М. Бахтін. Утім, хто б безпосередньо не був учасником діалогу,

за ним, на думку дослідника, стоїть постать нададресата – третього, віртуального учасника діалогу: «Кожен діалог відбувається ніби на фоні відвітного незримо присутнього третього, який стоїть над усіма учасниками діалогу [1, с. 207]». Цей нададресат не лишається для кожного учасника діалогу лише чимось стороннім чи потойбічним. Саме він засвідчує співпричетність конкретних учасників конкретного діалогу до Діалогу як універсально значущого ставлення між людьми. Наявність нададресата або, за висловом С. Кримського, «третьої правди», дає змогу учасникам діалогу досягти певного розуміння одним одним, не поступаючись при цьому власними переконаннями, що й робить «третьо правду» дієвим засобом творчих пошуків [5, с. 227].

Значну увагу М. Бахтін приділяє ролі слова: у діалозі між людьми «мова досягає завершеності як послідовність у мові й одвітної мови. Тільки у цій сфері оформлене в мові слово зустрічає свою відповідь [4, с. 26]». Слово, мова є основою діалогу, оскільки саме в слові реалізуються і буття, і особистість. Для М. Бахтіна головним є ставлення до чужого слова як до такого, що має надзвичайно велику вагу в нашому житті. Не випадково філологи і літературознавці називають таке ставлення до чужого слова колумбовим відкриттям, а вислів М. Бахтіна – «Висунута нами площина розгляду слова з погляду його ставлення до чужого слова [4, с. 28]» – квінтесенцією його концепції.

Учений М. Бахтін проголошує цінність чужого слова. Будь-яка творчість послуговується чужими словами; всі засоби творчості вже були в користуванні; вони – спадщина минулого, але обійтися без них неможливо. Завдання творчості полягає у викладі власної думки за допомогою чужих слів. Це, за М. Бахтіним, можливо тільки в процесі діалогу, оскільки слова важливі не самі по собі, а з урахуванням того контексту, у якому вони застосовуються. Слово існує як відповідь, оскільки воно діалогічне, оскільки відповідає на запитання. Водночас, той, хто запитує, і той, хто відповідає, уявляють за словами не одне й те саме. Відповідь певним чином немов переливається в запитання, оскільки вона є не тільки певною інформацією, але й спробою викликати нове запитання. Саме тому «діалектика запитання і відповіді стає герменевтичним інструментом: потрібно перевищити власний горизонт, щоб пізнати горизонт іншого і знову почати діалог з текстом, який може відповісти знову, тільки якщо його знову буде запитано [2, с. 106]». Вступаючи в діалог з текстом, автор може або підлаштовуватися під той контекст, у якому слово звучало, або вбудовувати його у свій контекст. М. Бахтін доцільнішим вважає саме друге ставлення до слова.

Діалог як протистояння «Я» і «Іншого» є об'єктивною умовою осягнення світу як «буття-події». Перебуваючи серед інших людей і спілкуючись з ними діалогічно, «Я» стає самим собою, тільки розкриваючи себе для «Іншого», через «Іншого» та з допомогою «Іншого». Справжнє життя особистості доступне лише діалогічному проникненню в нього, якому вона у відповідь вільно розкриває себе [1, с. 207].

Утім, діалог є не просто переломлюванням чужого слова, чужого голосу власною інтонацією, а, насамперед, вслуховуванням у чуже слово, ідентифі-

кацією себе з тим, хто вимовляє це слово, щоб через відмову від самого себе пізнати «Іншого» і самого себе в своїй іншості, перш ніж деформувати і перетворити його слово у власне. Саме тому своє і чуже слово пов'язані відношенням взаємодоповнення, не можуть існувати одне без одного, але не можуть і злитися одне з одним; кожен голос у діалозі веде свою партію, але без іншого вона є зверненням у порожнечу, виродженням у монолог. Ця різнобічність чужого і власного досвіду є значущим внеском М. Бахтіна в теорію діалогу: бути – означає бути для «Іншого» і через нього – для себе. Кожний діалог має на меті почути одного іншим. Це впливає, за словами філософа, з самої природи слова, «яке завжди хоче бути почутим, завжди шукає розуміння у відповідь і не спиняється на найближчому розумінні, а пробивається все далі й далі (необмежено) [2, с. 121]».

Діалог – це прорив у світ інших стосунків, де кожен з учасників діалогу змінює себе й «Іншого». Ставлення за діалогом завжди є взаємоставленням якісно різних особистостей, здатних до сприйняття «Іншого» як самоцінної особистості. Вступаючи в діалог, «Я» має «зняти» своє власне якісне буття як особистості. Але це «зняття» не знищує сам феномен, а піддає його запереченню заперечення. Своєю чергою, у тому самому процесі діалогу такий самий процес «зняття» свого «Я» здійснює і інший учасник діалогу, у результаті чого кожен з них відтворює «Іншого».

Діалог, який шукає істину у мові, є принципово нескінченним і незавершеним; у процесі його відбуваються не найісне змішування свого й чужого горизонтів бачення, а корекція й розширення власного досвіду на основі досвіду історичного.

Діалог завжди є діалогом різних людей, але таких, котрі шукають взаєморозуміння, виходячи з наявного стану речей і адекватно уявляючи його. Адже тлумачення діалогу і комунікації як суто мовного досягнутого узгодження, яке спонукає до усунення реального конфлікту, може лише породити ілюзію розв'язання тієї чи іншої проблеми. М. Бахтін протестує проти розуміння діалогізму тільки як суперечки, полеміки. Це – лише найочевидніші, але, водночас, найгрубіші його форми.

Діалогічні стосунки не можна звести ні до суто логічних, ні до суто предметних відношень. Слово – це точка перетину позицій як мовця, так і слухача, а також і тих, чий голоси приховано звучать у слові, тих, хто раніше користувався ним. Саме тому слово – це драма, у якій беруть участь три персонажі: це – не дует, а тріо, наголошує М. Бахтін. Ставлення ж до чужих висловлювань не можна відірвати від ставлення до предмета розмови (адже це про нього сперечаються, з ним погоджуються, у ньому зіштовхуються) і від ставлення мовця.

Тут М. Бахтін наводить доречну аналогію учасника діалогу зі включенням експериментатора в експериментальну систему (як її частину) або спостерігача у спостережуваний світ у мікрофізиці і підкреслює: «у спостерігача немає позиції поза спостережуваним світом, і його спостереження входять як складова частина в спостережуваний предмет [4, с. 67]». Це – жива три-

єдність, або вписаність акту діалогу в існуючий стан речей, яка тільки й робить його можливим і продуктивним.

Висновки. М. Бахтін зазначає, що для цілісного пізнання необхідний «Інший». Естетично завершити мене може тільки «Інший», відповідно, «Іншого» цілісно пізнати можу тільки «Я». Естетично пізнаючи «Іншого», «Я» стверджую його, він одержує свідчення в своєму існуванні. «Інший», своєю чергою, засвідчує мене в моєму існуванні. Цим «Інший» збагачує мене, а «Я» збагачую «Іншого». Саме буття людини – це безперервний діалог з «Іншим».

Саме ставлення до «Іншого» означає самоутвердження особистості, умову її існування та пізнання. Діалог, на думку М. Бахтіна, є способом взаємодії двох свідомостей. Розуміння виникає там, де зустрічаються дві свідомості: актуальний смисл належить не одному (одиночному) смислу, а тільки двом смислам, які зустрілися й доторкнулися один до одного.

Отже, за М. Бахтіним, діалог, діалогічні стосунки – явище набагато ширше, ніж стосунки, що виникають між репліками композиційно вираженого діалогу, це – майже універсальне явище, що пронизує всю людську мову і всі стосунки і прояви людського життя, взагалі все, що має сенс і значення.

Література

1. *Бахтин, М. М.* Автор и герой в эстетической деятельности [Текст] / М. М. Бахтин // Работы 20-х годов – К., 1994. – 243 с.
2. Бахтин под маской. Тетралогия [Текст]. – М., 1996. – 132 с. – (Сер.: Философия риторики и риторика философии).
3. *Озадовська, Л.* Діалог [Текст] / Л. задовська // Філософський енциклопедичний словник / [В. І. Шинкарук (голова редкол.) ; наук. ред. Л. В. Озадовська, Н. П. Поліщук]. – К. : Абрис, 2002. – 742 с.
4. *Пешков, И. В.* М. М. Бахтин: от философии поступка к риторике поступка [Текст] / И. В. Пешков. – М. : Лабиринт, 1996. – 174 с.
5. *Федоров, Н. Ф.* Сочинения [Текст] / Н. Ф. Федоров // Из I тома «Философия общего дела». – М. : Мысль, 1982. – С. 53–422.